

กัมมธารยะ บทนามทั้ง ๒ มีวิภัตติและวจนะเสมอกัน	
- วิเสสนบุพบท	บทหน้าเป็นคุณนาม บทหลังเป็นนามนาม (มักมีคำแปลว่า “ผู้/ตัว/มี/อัน...” อยู่ระหว่างศัพท์) • มหนโต ปุริโส มหาปุริโส บุรุษใหญ่
- วิเสสนุตตรบท	บทหน้าเป็นนามนาม บทหลังเป็นคุณนาม (มักมีคำแปลว่า “ผู้/ตัว/มี/อัน...” อยู่ระหว่างศัพท์) • สโตโต วิเสโส สตตวิเสโส สัตว์วิเศษ
- วิเสสนโณยบท	คุณนามทั้งสองบท ควบด้วย จ ศัพท์, ในวิเคราะห์แปลว่า “ด้วย”, ในบทสมาสแปลว่า “ทั้ง...ทั้ง...” • สัตถจ สมภูฏญจ สัตถสมภูฏ (ฐาน) (ที่) ทั้งเย็นทั้งเกลี้ยง
- วิเสสนุปมบท (อุปมาบุพบท) (อุปมานุตตรบท)	มีบทวิเสสนะเป็นอุปมา ประกอบด้วย อิว ศัพท์ มีคำแปลว่า “...เพียงตั้ง...” (เป็นสมาสนามโดยมาก) • กาโก อิว สุโร กากัสสุโร (นโร) (คน) กล้าเพียงตั้งกา • นโร สีโห อิว นรสีโห นระเพียงตั้งสีหะ
- สัมภวานบุพบท	บทหน้าประกอบด้วย อิติ ศัพท์ มีคำแปลว่า “ว่า...” บทหลังเป็นนามนาม • สโตโต อิติ สญญา สตตสญญา ความสำคัญว่าเป็นสัตว์
- อวธารณบุพบท	บทหน้าประกอบด้วย เอว ศัพท์ มีคำแปลว่า “คือ...” บทหลังเป็นนามนาม (เป็นสมาสนามโดยมาก) • พุทโธ เอว รตนํ พุทธรตนํ รัตนะคือพระพุทธรเจ้า
- นบุพบท	มี น ศัพท์เป็นบทหน้า มีคำแปลว่า “มิใช่..., ไม่ใช่...; เป็น...หามิได้, ไม่เป็น...” บทหลังเป็นนามนาม • น มนุสโส อมนุสโส (อัย สโตโต) (สัตว์นี้) มิใช่มนุษย์ น อริโย อนริโย (อัย ชโน) (ชนนี้) มิใช่พระอริยะ
ทิกุ (สมาหาร) (อสมาหาร)	บทหน้าเป็นปกติสังขยา (๑-๙๘) บทหลังเป็นนามนาม • ตโย โลกา ติโลก โลก ๓ (สมาหาร คือ การทำให้เป็น นบุพสังขยา เอกวจนะ) • จตสโส ทิสสา จตุททิสสา ทิศ ๔ ท.
ตัมปุริส (มัทธเนลล)	บทหน้าเป็นนามนามลงวิภัตติตั้งแต่ทุติยา-สัตตมิมิ มีคำแปลอายตนิบาต (ซึ่ง, ผู้, ...) (เป็นสมาสนามโดยมาก) • สุขํ ปตโต สุขปตโต (ปุริโส) (บุรุษ) ถึงแล้วซึ่งสุข • อสเสน (นียุตโต) รโถ อสรโร รถเทียมแล้วด้วยม้า
ทวันทวะ (สมาหาร) (อสมาหาร) (บุพเพกเสส-อสมาหาร)	นามนาม ๒ บทขึ้นไปควบด้วย จ ศัพท์, ในวิเคราะห์แปลว่า “ด้วย” ในบทสมาสแปลว่า “และ” • ปตโต จ จีวรญจ ปตตจีวร บาตรและจีวร • สาริปุตโต จ โมคคัลลานจ สาริปุตตโมคคัลลانا พระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะ ท. • สาริปุตโต จ โมคคัลลานจ สาริปุตตา พระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะ ท.
อภัยยภาวะ (อุปสัคคบุพพะกะ) (นิปาตบุพพะกะ)	ในบทสมาส บทหน้าเป็นอุปสัค/นิบาต แปลบทหน้าก่อน บทหลังเป็นนามนาม • นครสส สมิปี อุนนคร ที่ใกล้แห่งเมือง • นครสส อนโต อุนโตนคร ภายในแห่งเมือง
พหุพพิ (ตุลยาธิกรณ) (ฉัญฐี-ภินนาธิกรณ)	มีคำแปลว่า “มี” ขึ้นต้นสมาส (ยกเว้น สหบุพบท พหุพ.) • กตํ ปุณญํ เยน, โส กตปุณญ (ปุริโส) มีบุญอันทำแล้ว. เป็นคุณนามบทหนึ่ง นามนามบทหนึ่ง วิภัตติวจนะเสมอกัน • อสิ ทตเถ ยสส, โส อสิทตเถ (โยโธ) มีตาบในมือ. นามนาม ๒ บท มีวิภัตติต่างกัน
- นบุพบท	มีคำแปลว่า “ไม่มี, มี...หามิได้” (นตถิ) • นตถิ ตสส ปุตโตติ อปุตตโก (ปุริโส) ไม่มีบุตร
- สหบุพบท	มีคำแปลว่า “เป็นไปกับด้วย...” (สห ศัพท์) บทสมาสมักลบ ท. (แปลโดยอรรถ: พร้อมทั้ง..., พร้อมด้วย..., มี...) • สห ปุตเตน โย วตตตติติ สปุตโต (ชโน) เป็นไปกับด้วยบุตร
- ฉัญฐีอุปมาบุพบท	มีบทวิเสสนะเป็นอุปมา ประกอบด้วย อิว ศัพท์ มีคำแปลว่า “มี...เพียงตั้ง...แห่ง...” • สุวณฺณสส วณฺโณ อิว วณฺโณ ยสส, โส สุวณฺณวณฺโณ (ภควา) มีวรรณะเพียงตั้งวรรณะแห่งทอง

ตัวอย่างสมาสแต่ละประเภท

สมาสที่มีคำขีดเส้นใต้ หมายถึงเป็น **สมาสนาม** และมีบทหน้าหรือบทหลัง นั้นๆ เป็น **ประธาน** ของสมาส และแปลบทนั้นก่อน

สมาสที่เหลือเป็น **สมาสคุณ** มีอัญญาบท (ในวงเล็บ) เป็น **ประธาน** และแปลก่อนศัพท์ในสมาส. ทวันทวสมาส เป็นประธานทุกบท แปลบทซ้ายสุดก่อน

กัมมธารยะ

- วิเสสนบุพพท	มหนโต ปุริโส	<u>มหา</u> ปุริโส	บุรุษใหญ่
- วิเสสนุตตรบท	สตโต วิเสโส	<u>สตต</u> วิเสโส	สัตว์วิเศษ
- วิเสสโนภยบท	สีตลยจ สมภูณยจ	<u>สีต</u> สมภูณฺ (ฐาน)	(ที่) <u>ทั้งเย็นทั้งเกลี้ยง</u>
- วิเสสโนปมบท (อุปมาบุพพท)	กาโก อิว สุโร	<u>กา</u> กุโร (นโร)	(คน) <u>กล้าเพียงดั่งกา</u>
	(อุปมานุตตรบท) นโร สีโท อิว	<u>นร</u> สีโท	<u>นระเพียงดั่งสีหะ</u>] เป็นสมาสนามโดยมาก
- สัมภวานบุพพท	สตโต อิติ สมณฺญา	<u>สตต</u> สมณฺญา	ความสำคัญว่าเป็นสัตว์
- อวธารณบุพพท	พุทฺโธ เอว รตนํ	<u>พุทฺ</u> ธรตนํ	รัตนะคือพระพุทฺธเจ้า (เป็นสมาสนามโดยมาก)
- นบุพพท	น มนุสฺโส	<u>อม</u> นุสฺโส (อัย สตโต)	(สัตว์นี้) <u>มิใช่มนุษย์</u>

ทิกุ	(สมาหาร) ตโย โลกา	<u>ตี</u> โลกํ	โลก ๓
	(อลสมาหาร) จตฺสฺโส ทิสา	<u>จต</u> ทฺทิสา	ทิส ๔ ท.

ตปฺปุริสะ	สุขํ ปตฺโต	<u>สุข</u> ปตฺโต (ปุริโส)	(บุรุษ) <u>ถึงแล้วซึ่งสุข</u>
	(มฺชฌเฌลป) อสฺเสน (นียุตฺโต) รโถ	<u>อส</u> สรโถ	<u>รถเทียมแล้วด้วยม้า</u>] เป็นสมาสนามโดยมาก

ทวันทวะ	(สมาหาร) ปตฺโต จ จิวรณฺจ	<u>ปต</u> ตจิวรํ	บาตรและจิวร
	(อลสมาหาร) สาริปฺตฺโต จ โมคคฺลลานํ จ	<u>สาริป</u> ตฺตโมคคฺลลานา	พระสาริปุตฺรและพระโมคคัลลานะ ท.
	(ปุพเพกเสส)(อลสมาหาร) สาริปฺตฺโต จ โมคคฺลลานํ จ	<u>สาริป</u> ตฺตา	พระสาริปุตฺรและพระโมคคัลลานะ ท.

อภัยยิภาวะ	(อุปลักคบุพพกะ) นครสฺส สมิปํ	<u>อุ</u> ปนครํ	ที่ใกล้แห่งเมือง
	(นิปาตบุพพกะ) นครสฺส อนฺโต	<u>อน</u> ตนฺครํ	ภายในแห่งเมือง

พหุพพิท	(ตุลยาธิกรณ) กตํ ปุณฺณํ เยน, โส	<u>กต</u> ปุณฺณ (ปุริโส)	<u>มีบุญอันทำแล้ว</u>
	(ภินนาธิกรณ) อสิ หตฺเถ ยสฺส, โส	<u>อสิ</u> หตฺเถ (โยโร)	<u>มีดาบในมือ</u>
	(อันตฺลป) ปณฺจสฺตานิ ปมาณานิ เยสํ, เต	<u>ปณฺ</u> จสฺตา (ภิกขุ)	<u>มีร้อย ๕ เป็นประมาณ (=ปณฺจสฺตปมาณา)</u>
- นบุพพท	นตฺถิ ตสฺส ปตฺโตตฺติ	<u>อ</u> ปตฺตโก (ปุริโส)	<u>ไม่มีบุตร</u>
- สหบุพพท	สทฺ ปตฺเตน โย วตตฺตตี	<u>ส</u> ปตฺโต (ชโน)	<u>เป็นไปกับด้วยบุตร</u>
- ฉัญญูอุปมาบุพพท	สฺวณฺณสฺส วณฺโณ อิว วณฺโณ ยสฺส, โส	<u>สฺว</u> ณฺณวณฺโณ (ภควา)	<u>มีวรรณเพียงดั่งวรรณแห่งทอง</u>

สำเนียงวิเสสนะ ผู้..., ตัว..., มี..., อัน...

ผู้... ใช้กับบุคคล อุ. ภิกษุผู้ฉลาด	ตัว... ใช้กับสัตว์(ดิรัจฉาน) อุ. ช้างตัวประเสริฐ (หตฺถินาโค)
มี... ใช้ได้ทั่วไป	อัน... ใช้กับสิ่งที่ไม่ใช่บุคคล สัตว์ เช่น สิ่งของ, นามธรรม อุ. ปราสาทอันงาม, ธรรมอันเลิศ

การสังเกตเพื่อกำหนดประเภทของสมาส

- สังเกตจากคำแปลบทสมาส และ/หรือ คำแปลในรูปวิเคราะห์
- สังเกตจากศัพท์บาลีในบทสมาส และ/หรือ ศัพท์ในรูปวิเคราะห์

มฺชฌเฌลป	ลบศัพท์ในท่ามกลาง
อันตฺลป	ลบศัพท์ที่สุด (ศัพท์หลัง)
ปุพเพกเสส	(ลป)เหลือศัพท์ต้นศัพท์เดียว
สมาสคุณนาม	สมาสนามนาม เรียกกันย่อๆ ว่า สมาสคุณ สมาสนาม